

О РУДАРСТВУ СРБИЈЕ У ПРВОМ УСТАНКУ*

Замрлост у рударству Србије прекинута је у току аустријске окупације од 1718—1739. године обнављањем рада у Мајданпеку (бакар и гвожђе), у Црњаки (бакар), на Руднику (олово и гвожђе), у Кучајни (сребрносно олово) и на Авали и Космају (олово). Још и пре престанка аустријске окупације овако широко започети подухвати у рударству Србије посустајали су и прекидани услед неуспеха. Организација рада и несносни услови за силом мобилисане раднике нису били никакав предуслов за успешно обављање рударске делатности.¹⁾ Колико се у ствари радило на рударству после тога током XVIII века, мало се зна. Према извесним подацима Турци се нису бавили рударством, а Србима је оно под претњом смртне казне било забрањено.²⁾

С друге пак стране, ипак је крајем XVIII и почетком XIX века рађено у неким рудницима у Србији за рачун Турака. Вадило се олово, гвожђе и бакар. Дахије су 1801—1802. године отвориле оловни рудник у Дренајићу под Медведником у Ваљевској нахији. На копању овога олова радиле су „компаније“ по цени од 20 пара за једну оку. Касније је ово ископано олово на колима транспортовано за Београд.³⁾ Што се остало дела Западне Србије тиче, ту је олово по свему судећи стално вађено на традиционалан начин, тј. примитивно и вађено и прерађивано, па из Подриња вожено чак до Јадранског мора. Олово је вађено и у Постоњу, а продавано у Сарајеву, Ужицу и Сиколу. У селу Торнику је „буљукбаша“ Торничког рудника био Васо Матијић, који је добивено олово продавао разним људима у Ужицу па и Илији Бирчанину.⁴⁾ Олово се у то време добијало и под Авалом под сличним околностима.

У Пожаревачком крају су такође око половине XVIII века радили неки рудници о чему говори убирани приход под називом „пожаревачки мадем“. О томе има трага и у пројекту Ичковог мира у коме је на име годишњих дажбина Порти за поменути рудник предвиђен износ од 3.000

1) Павловић Д. Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији (1718-1791), Глас СКА, LXXIV, и Симић В., Историјски развој нашег рударства, Београд, 1951, 60.

2) Ивић А., Из Србије кнеза Милоша, Споменик СКА, 74, 88.

3) Ненадовић М., Мемјари, 58.

4) Симић В., н. д., 62.

гроша.⁵⁾ Од осталих рудника у Источној Србији радио је Мајданпек од 1787—1791 године.⁶⁾ Према неким подацима радило се у исто време и у Рудној глави.⁷⁾ Рад су у Поречу (вероватно у Кучајни, Мајданпеку и Рудној глави) организовале дахије кришом од Пэрте. Добијену руду извозиле су у Влашку. Цени се да је годишње добијено само олова око 5.000 пуди.⁸⁾ Извесно је да се и гвожђе у предустанничком периоду експлоатисало под Копаоником, и да су самокови обуставили рад 1804 године.⁹⁾

На основу свега тога може се рећи да рударство у Србији није било сасвим замрло, да је оно у одређеним условима и периодима по мало оживљавало, али да је то било стихијно, примитивно и несигурно, зависећи од личних навика становништва и воље Турака. Уколико је рударство тада и доносило неке користи, оне су биле несразмерно мање по српско становништво, него по странце, почетком XVIII века Аустријанце, а пре и касније Турке.

Рударством у првом устанку отпочео је један процес који се тек после једног и по века окончао, са крајњим циљем да рудно благо земље донесе благостање народу који ту живи и својим га радом прилагођава употреби. После успешно завршене прве етапе устанка, већ 1806. године, Совјет и Карађорђе споразумно доносе одлуку о почињању организованог рада у рудницима. Са стране је, наводно, доведена група од 35 рудара Саксонаца, који су под надзором сенатског писара Стефана Живковића, ђака Бечког универзитета, и Радоја званог Дугачки, сина Стевана Вукотића из села Мајдана код Рудника, отпочели рад. Радило се најпре на обронцима планине Рудника, у Качерском руднику, са два главна окна. Једно је било у Краснојевцима, код Краснојевачке реке, данашњи „Бездан“, а друго код места званог „Пећине“.¹⁰⁾ Највероватније је да је рад у овом руднику отпочео већ 1807. године, тачније после 24. јануара 1807. године,¹¹⁾ када је Карађорђе издао налог капетану Чардакцији да оде у село Мајдан и да се на томе месту отпочне са копањем руде. О самом почетку рада има више разних верзија и вести, али је несумњиво да су у развој рударства устаници полагали доста наде, видећи у томе један од сигурних ослонаца устанку. На то је утицала и вековима преношена успомена на некадашње руднике средњовековне српске државе и богатства која су они пружили. То је био и пресудан моменат када се одлучивало где са радом треба отпо-

5) *Протић А.*, Повесница од почетка времена војда српског Карађорђа Петровића, Споменик СКА, IXI, 10, и *Јовановић Д.*, *Serbie orientale, Or et cuivre*, Paris, 1907, 16-17. В. *Симић* сматра да је „пожаревачки мадем“, 1740. год. рудник Кучајна, где су Турци вадили оловне руде, н. д., 245.

6) *Милићевић М.*, Кнежевина Србија, Београд, 1876, 948.

7) Никола Германи, правитељствени банкар — Попечитељству финансија 1. VI 1841. године у своме предлогу о оснивању акционарског рударског друштва у Србији — наводи поред осталог да у Србији има доста места погодних за рудокопље: „... да се не спомиње друго но само Мајдан Пек и Рудна глава, гди су руде од скоро и под Турцима копане“. Државни архив Србије, Совјет, 1841, бр. 195.

8) Родофиникин — кнезу Прозоровском, 2. XI 1808., В *Богошић*, Разбор сочиненир Н. А. Попова „Россиа и Сербиа“, Санктпетербург, 1872., 186, и Извештај Родофиникина од 9. XI 1807., *Богошићева архива* у Цавтату, Исписи из руских архива о првом устанку, I/41.

9) *Симић В.*, н. д., 209, и *Исти*, Из скорашње прошлости рударства у Србији, Београд, 1960., 11-12, 19.

10) *Петровић М.*, Финансије и установе обновљене Србије, I, 1901., 107-108, и *Караџић В.*, Грађа за српску историју, 1898, 65 и 348.

11) *Вукићевић М.*, Из војних установа Карађорђевог времена, Годишњица Николе Чулића, 31, 1912, 205.

чети, и какве је руде најпре потребно експлоатисати. Сима Милутиновић је својим стиховима овај почетак епски дочарао и овековечио:

„Живковића протом доведена,
из Бечкога Универзитета,
.
.
.
И у Совјет већ стављена писцем,
Одредише старатељем бити,
Рудокопства у старом Руднику,
Набавио и мајсторе нужне,
Из Њемачке и остале ствари,
Пак отпоче ископават рудо
многог сребра, и претапат чисто“ ...¹²⁾

Жеља за разним рудним благом које би у што већој мери и што потпуније подмирило устаничке потребе, утицала је и на податке о томе шта се уствари ископавало, и како се та руда даље прерађивала. Према њима је из поменutih налазишта на Руднику у Краснојевцима и код Пећине, добијана руда гвожђа и бакра, која је затим топљена у топионицама на Мајданској реци — код извора Гушавца.¹³⁾ Они ткође и у погледу количине кажу да је била знатна, и да је већ у 1808. години била довољна за текуће потребе у оружју и разном другом ратном материјалу.

Према свему је вероватно да су припремни радови текли током 1806—7. године, и да се већ у 1807. може рећи да се на Руднику радило, а тада обухватило откопавање и среброносне руде, о чему говори Вук Караџић.¹⁴⁾

У погледу значаја које су имале поједине од ових руда на чијој се експлоатацији почело радити у време устанка, тешко је било коју запоставити. Олово је свакако спадало у ред најдефицитнијих ратних материјала. Велике потребе у олову нарочито у ратним етапама устанка, нису могле бити подмириване дотадашњим домаћим залихама, нити се пак у потпуности могло ослонити на довоз са стране. У Аустрији су повремено оснажаване и обнављане забране за извоз и продају олова у Србију. Истовремено, када се у Србији већ увелико ради на отварању рудника, у јесен 1807. године, и у Аустрији и у Угарској доносе се посебне одлуке о забрани извоза олова за Србију.¹⁵⁾

Према наводима М. Петровића друга група рударских радника стигла је у Србију током 1807. године и упућена је на рад у околину Авале да вади олово.¹⁶⁾ Реч је била о мајданима олова у Бабама и Парцанима. Извађено се олово у прво време топило и носило потом Карађорђевој кући у Тополу, где су се од њега лила зрна и друге ратничке потребе.¹⁷⁾ У то

12) Милутиновић С., Србианка, Лајпциг, 1826, III, 29-30.

13) Петровић М., н. д., I, 107-8, и Вукићевић М., н. д., 206.

14) Караџић В., н. д., 65: „... а Живковића, ђака из Беча, 1807, спреми Божо у Рудничку планину на мајдан где се почела копати руда сребра“...

15) Ивић А., Списи Бечких архива о I српском устанку, IV, 973, 24. XI 1807, Гроф Зичи — Угарској дворској канцеларији у вези забране извоза олова за Србију и писмо сличног садржаја, које је гроф Зичи месец дана касније упутио из Беча, 31. XII 1807., такође Угарској дворској канцеларији, Ивић, исто, 1098; у исто време и Намесничко веће у Будиму доноси одлуку 29. XII 1807. да се има забранити извоз олова за Србију, Ивић, исто, 1102.

16) Петровић М., н. д., I, 107.

17) Вукићевић М., н. д., 191.

време радило се и на копању олова у Подрињу, и само у 1807. години на разним рудиштимма у Подрињу истопљено неколико хиљада ока олова.¹⁸⁾ О раду на олову под Медведником, има такође спомена и у стиховима Симе Милутиновића: ... „И олово копат' Медједника“ ...¹⁹⁾

Обнављање рудника у устаничкој Србији наишло је на брз и широк одјек и ван њених граница. Међу првима су се интересовали први суседи — Угарска и Аустрија, затим први савезник — Русија и најзад могући заштитник — Француска. У првим обавештењима које су Аустријанци набавили преко својих ухода, јавља се само да у Србији има доста странаца који ће радити на рударству у главном рудокопу, у Руднику. Осим тога, они су јављали и о саветима које је руски представник Родофиникин давао у погледу коришћења добијених руда за ковање новца.²⁰⁾ Из аустријских се извора сазнају често и друге појединости, о којима се из српских не може ништа чути. Тако, на пример, из аустријских се извештаја сазнаје да је у свакодневном раду на Руднику било успослено 240 људи, који је поред наведеног податка од 35 Саксонаца једини о броју радника на Руднику. То је врло важно за ближе одређивање каквих је димензија био тај рад на Руднику. У аустријским се извештајима врло похвално говори о налазима у српским рудницима — у овоме случају на Руднику, наводећи налазе сребра, па и злата. Отворено је питање шта је руководило извештача да тако јави, да ли је у питању била само недовољна информација, или жеља да се извештају прида што већи и сензационалнији значај.²¹⁾ Ако је и вест о добијању злата тачна, онда је то свакако било ван процеса везаног за пречишћавање руде бакра. Ондашњи степен коришћења технологије у те сврхе био је врло скучен, готово немогућ за рафинацију самога бакра, а камоли и добијање злата. Далеко повољније прилике пола века касније које су створене изградњом Мајданпека, још су биле далеко од тога да пруже позитивне резултате. У томе су смислу критичке примедбе на производњу бакра у Руднику дали још и Клериф и Хофман, а од нових аутора В. Симић.²²⁾

Из Србије су долазила све нова и нова обавештења, која су употпуњавала претходне податке о рударству. Главна тешкоћа устаника била је у недостатку стручних радника, топиконичара и других. Уз то су недостајали и потребан технички уређај и опрема, па често и најнеопходнији алат. Устаници су покушавали на разне начине да ове тешкоће што пре и ефикасније реше. Стручњаке су доводили и отмицом. Набавку алата и осталих уређаја вршили су и овом приликом преко поверљивих људи, трговаца у крајевима преко Саве и Дунава, који су им често излазили по свим набавкама радо у сусрет. Овога пута се Јован Деметар из Старе Оршаве бринуо да се набавке уређаја на време обаве.²³⁾

18) В. Богошић, н. д., 186 — Родофиникинова записка из 1808. године.

19) Милутиновић С., Србијанка, II, 137.

20) Ивић А., н. д., IV, 902. Ковин, 26. XI 1807 — Мајор Кљуновић надвојводи Лудвигу саопштава уходске вести.

21) Исто, 1037, 10. XII 1807. године, Неименовани извештач јавља да су Срби код Рудника открили мајдан злата и сребра.

22) Симић В., као и други аутори пре њега, Клериф и Хофман, изразили су сумњу у могућност топљења бакра на Руднику у условима какви су постојали у то време, узимајући као упоређење далеко повољније прилике пола века касније, када се у топљењу бакра није постигао велики успех.

23) Ивић, н. д., IV, 1071-2, Веч, 18. XII 1807 — Надвојвода Лудвиг извештава Државну канцеларију да су Срби почели копати сребро у Мајдану код Рудника.

Прва реакција аустријских власти на ова обавештења била је негативна. Врло брзо су уследила строга и детаљна наређења пограничним органима, како да спречавају и одлазак стручњака и справа за Србију. Изненађене и зачуђене, аустријске власти су захтевале да се сви ови извештаји још једном провере на лицу места. Провера је само потврдила раније извештаје, уз допуну да је руда доброг квалитета, да садржи драгоцене метале. Једино недостају стручњаци који ће организовати даљу прераду. У једноме од ових поновних извештаја насталих услед провера, јавила се и једна појединост, која је аустријске власти подржавала у намери и одлуци да Србима не дозволе да из Аустрије набаве стручњаке за коначну прераду и рафинацију руда. Наиме, постојала је могућност да Срби не налазећи другог излаза понуде ову руду Аустрији на продају.²⁴⁾ Непосредно после ових обавештења уследиле су нове забране и упозорења пограничним властима да забране сваки прелаз радника у Србију као и сваки пренос опреме.²⁵⁾ И како је то по административним прописима војних команди на граници било уобичајено, ова је наредба током јануара 1808. године, поновљена и стављена у дужност за извршавање свим командантима сектора на војној граници.²⁶⁾

Исто наређење добила је и Главна рударска управа, са налогом да и она спречи прелазак рудара за Србију. Али, све је већ било касно. Рударска управа је само могла да констатује ко је све прешао у Србију. Њима је било познато да је у Србију прешао један рударски топионичар, према њиховој оцени прилично вешт за прављење проба.²⁷⁾ Поред њега прешао је још један стручњак за подизање рударских постројења и топионица, иначе зидар из Ораовице. Истовремено су прешла и два рудара из Молдаве. Све што се при таквом створеном стању могло учинити, било је, да се они преко ухода пронађу по Србији и да се потом званичним путем од српске владе тражи њихов повратак.²⁸⁾ И, аустријске власти се нису задржале само на претњама. Оне су убрзо предузеле и мере да се ови људи врате назад у Аустрију, што упркос настојањима свих аустријских

24) *Ивић*, н. д., V, 39-40, Стара Оршава, 11. I 1808 — Обрстлајтнант Рукавина јавља барону Дуки уходске вести о отварању рудника у Србији. Слично и *Ивић*, н. д., V, 166, Беч, 4. II 1808 — Ген. прав. дирекција извештава грофа Зичија да су Срби у Руднику нашли руде, те пошто немају стручњаке за рударство, ово може да буде корисно за Аустрију.

25) *Ивић*, н. д., IV, 1092, Беч, 25. XII 1807 — Надвојвода Лудвиг налаже Симбшену да спречи и онемогући прелаз аустријских радника и пренос оружја у Србију.

26) *Ивић*, н. д., V, 8-9, Петроварадин, 4. I 1808, Барон Симбшен издаје налог потчињеним војним властима, да не дозволе прелаз у Србију људима, који се разумевају у рударским пословима.

27) *Ивић*, н. д., VI, 66, Петроварадин, 9. II 1809., Барон Симбшен, Надвојводи Лудвигу — о догађајима у Србији, Што се тиче одбеглог рудара — ковача из Баната, о њему се захваљујући његовој стручности чуло и касније, током 1809 године. Био је пословођа у руднику, направио дотле 10 проба са сребрном рудом, зарађивао је уз стан и храну и 10 јастара дневно (Ово је до сада једини познат податак о рударским зарадама!).

28) *Ивић*, н. д., V, 125, Темишвар, 23. I 1808, Барон Дука Надвојводи Лудвигу о мерама за спречавање преласка рудара у Србију.

29) *Ивић*, н. д., VI, Беч, 29. II и 8. III 1809. Иако нема ближе ознаке о томе да су у више махова рудари из Ораовице у Банату бежали у Србију, по важности којасе придавала питању њиховог повратка не само 1808 већ и целе 1809 године, рекло би се да је било у питању више људи. За њихов је повратак Рударска дирекција у Ораовици, посредним путем пријављују случај Угарској дворској канцеларији, покренула читав низ највиших установа: Дворску комору, Угарску дворску канцеларију, Угарско краљевско намесништво, Банатску генералну команду, К. к. дворски ратни савет.

власти током 1808. и 1809. није успело. Српским устаницима није био ни овога пута непознат стварни став Аустрије према интересима Србије, и стога је Правитељствујушчи Совјет сматрао најпогоднијим да негира све вести о рударству у Србији. У вези са интервенцијама аустријских власти, они су једноставно све порицали, изражавајући притом и жаљење што нису у стању да развију рударство у Србији, јер немају потребних стручњака.³⁰⁾ У Србији су у то време биле предузете мере предострожности ради обезбеђења од негативних интервенција Аустрије, и стога се рад у рудницима сматрао тајном. Било је строго забрањено о томе говорити нарочито при преласку у Аустрију. То се сматрало издајом.³¹⁾

Независно од свих демантија са српске стране, аустријске власти су биле сигурне да се могу ослонити на вести којима располажу и у вези са тим су предузимали и даље акције. Као прво, испослали су свог специјалног службеника у Србију да се на лицу места увери у квалитет и количину руда, а затим да се распита и о осталим условима под којима би се та руда могла откупити.³²⁾ Уколико је могуће поверовати подацима о раду рудника за прве две године, резултат је био успешан.³³⁾

Аустријска политика према Србији није се изменила ни током 1808. и 1809. године,³⁴⁾ а нарочито не у односу на развој рударства. Српски Сенат је ипак користио и даље могућности да преко Срба који живе у крајевима преко Саве и Дунава, дође до неопходних услова за рад у рудницима, тражећи помоћ у рударима, рударским алатима као и стручној литератури. Шемнички велетрговац Марко Добрић, агитујући у саксонским рудницима, успео је да наговори једног младог рудара, школованог у рударској академији у Фрајбергу да крене са њим у Србију. Пограничне власти у Земуну, извршавајући стриктно наредбе својих власти, спречиле су прелазак Добрићу и рудару Кристијану Готфриду Кабишу, после чега су обојица отишла у Темишвар покушавајући да посредством руског посланика кнеза Куракина пређе у Србију, сваки својим послом.³⁵⁾

За аустријске власти је нарочиту важност имао садржај пртљага трговца Добрића и рудара Кабиша, који је пружао непобитни доказ о њиховим намерама, а нарочито ствари које је Добрић носио: 1. компас, 70. комада бакрореза са ликом Карађорђа. 2. плана различитих машина за руднике и ковнице, 6. књига о рударству у којима се говори о запажањима у рудницима, о раду у рударском окну, шахтовима и пробама у рудницима, и уз све то још и једно ново црно комплетно рударско одело.³⁶⁾

Нису нам познати подаци о томе, да ли је рудар Кабиш успео на легалан начин да пређе у Србију. Међутим, Срби су са своје стране и даље били упорни у стварању услова за рад у својим рудницима, па их никакве

30) *Ивић*, н. д., V, 278, 8. III 1808., Правитељствујушчи совјет одговара генералу Радивојевићу да је неистинита вест о подизању рудника у Србији.

31) Исто, 950, Петроварадин, 21. IX 1808. Барон Симбшен Надвојводи Лудвигу, уходске вести из Босне и Србије.

32) Исто, 306-7, Темишвар, 14. III 1808, Барон Дука извештава надвојводу Лудвига о експлоатацији руда у Србији.

33) *Петровић М.*, I, 1901, с. 107-8: „...а што је преостајало, економ рудника, Радоје, доносио је у Београд и предавао Сенату, који је после тога извозио из земље и продавао у корист народне касе”.

34) *Ивић*, н. д., VI, 76, Беч, 17. II 1809., Концепт, Наредба надвојводе Лудвига да се спречи прелазак аустријских занатлија у Србију.

35) *Ивић*, н. д., V, 999, 1001, Темишвар, 6. XI 1808., Исказ Кристијана Готхеда Кабиш о циљу његовог пута из Саксонске у Земун.

36) Исто, 893-4, Земун, 4. VIII 1808 и *Ивић*, н. д., 61, Обриштар Перш — Славонској генералној команди. Узапћене књиге су ишле на цензуру!

мере аустријских власти у томе нису могле спречити. Они су на крају прибегли отмици рудара из Банатских рудника, што је представљало не само акт храбрости и умешности,³⁷⁾ већ и сензацију своје врсте, о чему је стигла вест и до цара. Он је лично инсистирао да се о томе поведе убудуће више рачуна.³⁸⁾

Захваљујући с једне стране, вољи устаника да се радом у рудницима што више потпомогне сам устанак, и у војном и у финансијском погледу, а с друге стране стручном раду доведених радника, били су током 1807—8. године створени предуслови да се рад у рудницима одвија са успехом. Остаци ових рационално распоређених поткопа у рудницима, и знатно су се касније могли лако уочити и разликовати од некадашњих у средњем веку или под Турцима извођених.³⁹⁾ Српске власти су са своје стране водиле рачуна да раднике силом или милом доведене у Србију ту задрже и даље. У томе су им циљу створени, колико се могло, повољни услови за живот, дато им је и имање, тако да су се неки од њих и касније када су Турци 1813. године разрушили и затрпали руднике, осећали везаним за ово тло. Отуда су се и почетком XX века могли срести њихови потомци у Србији.⁴⁰⁾

Суочен са тешкоћама које су претходиле и пратиле отварање и искоришћавање рудника у Србији, Карађорђе се у својим писмима руским старешинама обраћао и за помоћ у стручњацима. То се пре свега односило на помоћ у мајсторима вичним изради и оправци оружја у ливницама. Ови су мајстори имали да лију и поправљају топове, ђулад, топовска танета, па производе и барут.⁴¹⁾ У другој половини априла 1807. године, српски депутати су генералу Михељсону међу осталим стварима у молби, под тачком 6. тражили и да се у Србију упуте двојица од рударских официра, који ће Србе научити пословима у радњи рударској.⁴²⁾ Нешто касније, из логора у Неготину Карађорђе у молби упућеној Русима 28. VI 1807. поновио је своју молбу да се пошаљу ливци за танад и ђулад, а који би знали правити и барут.⁴³⁾

Руски представник Родофиникин, био је од самог почетка у току развоја рударства у Србији.⁴⁴⁾ Са своје стране је саветовао да се рад на добијању руда што боље усаврши, како би се ове могле употребити за ковање сопствене монете. Родофиникин је примерке руде из разних рудника у Србији слао и на експертизу у Русију, јер других могућности обзиром на однос Аустрије према Србији, није ни било. Нажалост, резултати ове анализе нису нам познати.⁴⁵⁾ Једном приликом је у друштву Карађорђа при обиласку Рудника, био и Родофиникин. Провели су на Руднику два дана. Кара-

37) Исто, 996-7, Генерална граничарска дирекција подноси извештај цару да су Срби силом одвели једног банатског рудара у Србију, по имену Гармахер Јохан Толенз из Молдавског рудника, између 18 и 19 октобра о. г. од стране 5 Србијанаца силом одведен из рудника а годину дана пре тога из истог је рудника био одведен и рудар Винкелхофер.

38) Исто.

39) Kanitz F., Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von Römerzeit bis zur Gegenwart, I. Bd, Leipzig, 1904, 444-5.

40) Исто, и Српске новине, 1847, 20, када се говори о рударењу у Карађорђево време, наводи се и да још има живих рудара у Руднику.

41) Арсенијевић Лазар—Баталака, Историја српског устанка, Београд, 1898, 245; депутати су у марту 1807. године од Михељсона тражили и мајсторе за ливницу.

42) Исто, 247.

43) Вукићевић М., н. д., 201.

44) Ивић, н. д., IV, 982, Мајор Кљуновић надвојводи Лудвигу, уходске вести из Србије, Ковин, 26. XI 1807.

45) Родофиникин кнезу Прозоровском, 17. II 1808. године, Богишићева библиотека у Цавтату, Исписи из руских архива о првом устанку, I. 315.

Ђорђе је обилазио радове, издавао наређења како да се извађене количине руде стављањем под кров што боље обезбеде. Том приликом је Родофиникин поздравио окупљене рударе: „Браћо! Будите вредни, јер сте ви најсрећнији људи. Све што овде копате је за вас и вашу децу, као и целу љубљену српску нацију, за већу корист и добро. Писаћу одмах цару Александру и набавићу вам топионичара и ковничара за новац.“⁴⁶⁾ Боравак Карађорђа и Родофиникина претворио се у народно весеље.⁴⁷⁾ Интересантан је и Родофиникинов извештај у коме се потврђује догађај око отмице рудара, у вези са којом је интервенисао и сам аустријски цар. У томе извештају Родофиникин наводи како су по мишљењу устаника откривени рудници пуни сребра и злата, а немајући искусне рударе за њихову обраду, устаници су послали хајдуке да из рудника код Темишвара заробе једнога рудара. Он је потом под претњом смрти морао да ради у српским рудницима. У овоме извештају Родофиникин није пропустио прилику да да и своје тумачење разлога који су руководили устанике да по сваку цену развијају рударство, јер је он то објашњавао личним амбицијама устаничких старешина за богаћењем.⁴⁸⁾

Говорећи о богатству у рудама којима Србија располаже, Родофиникин истиче богатство у олову, да је током 1807. године под Соколом израђено неколико хиљада ока, а да је рад под Авалом отпочео у јесен 1808. године. Што се сребра тиче, он се ограђује, јер му то није било довољно познато.⁴⁹⁾ Он је знао само толико, да је рад у сребрним рудницима отпочео и да су Србима недостајали рударски стручњаци.⁵⁰⁾

Кад год је говорио о развоју рударства у Србији Родофиникин је истицао свој предлог да се од прерађене руде кује сопствена монета,⁵¹⁾ чему се кнез Прозоровски гледајући из другог угла на проблем самосталности Србије и њену трговину, увек супротстављао.⁵²⁾

Према подацима који највише говоре о догађајима у 1807—8. години у рударству Србије, може се закључити да је рударска активност у то време у Србији била у пуном замаху. То потврђује и једна вест објављена у француској штампи почетком 1809. године, из које се види да је на заседању Совјета у децембру 1808. године било расматрано и питање експлоатације рудника.⁵³⁾

Током 1809. године стигла је вест о рудном благу Србије и стању у рударству и до највиших француских власти. У Карађорђевом писму Наполеону од 16. VIII 1809. године, познатом као „Непоколеба ме мисли или вола сербскога народа“ где се предлаже Француској да узме под своју заштиту Србију, истиче се поред осталог и то, да Србија у својим недрима има велике ризнице сваковрсних руда. То је злато, бакар, олово, шалитра, и друге,

46) Ивић, н. д., V, 950, Петроварадин, 22. IX 1808.

47) Исто. Карађорђе је наредио да донесу гајде и радници су се цео дан веселили на њихов рачун.

48) Родофиникин — Прозоровском у писму од 18. X 1808. године, *Богшићева библиотека у Цавтату, Исписи...*, IV, 8.

49) *Богшић В.*, Разбор сочиненија Н. А. Попова..., 186.

50) Родофиникин — Прозоровском, 9. XI 1807., *Богшићева библиотека, Исписи...*, I, 41.

51) Ивић, н. д., V, 950, Петроварадин, 22. IX 1808.

52) *Богшић В.*, н. д., 179.

53) *Д. Јанковић*, Француска штампа о првом српском устанку, Београд, 1958, 287. Земун, 12. XII 1808 — *Journal de l'Empire* доноси вест да је секретар Совјета Живковић поднео предлог о експлоатацији рудника.

затим дрво за галије, изобилје стоке као ниједна провинција Европе. Потребно је само неколико људи вештих у минералогiji, који би простим проверавањем доказали истинитост ових тврђења.⁵⁴⁾ Исти предлог сусреће се и у писму српског делегата француској влади, Рада Вучинића, упућеног министру спољних послова Шампању. Поред минералога у писму се траже и два ливца гвожђа.⁵⁵⁾ И најзад се и по трећи пут истиче потреба за стручним радницима у извештају француског команданта Меријажа, министру спољних послова Француске којему је 2. XII 1809. упутио из Љубљане. Он истиче ранија тражења депутата у оружју, ратној муницији, радницима за артиљерију, а нарочито у ливцима. Срби су по његовим речима већ монтирали радионице, имају руда у изобилју, али недостају стручни радници.⁵⁶⁾ На овим је констатацијама у томе периоду и остало, са те стране није стигла помоћ за развој српског рударства.

Са несмањеним интересовањем пратила је Аустрија и идућих година како се развија рударство у Србији. Вести које су аустријским властима током 1809. године стизале из Србије потврђивале су отварање рудника на три места, и нове налазе злата. Уз извештаје послати су једном приликом и узорци руде на стручну анализу.⁵⁷⁾ У инструкцијама пак које је 1810. године аустријска влада дала своме новонаименованом конзулу у Србији фон Пауличу, наложено му је да поред осталих података, прјкупи и тачне податке о стању рударства у Србији. Обавештења која би он прикупио имала би непосреднога утицаја на одлуку, коју је аустријска влада имала да донесе у вези са тражењем Србије да јој помогне у организовању радова у новооснованој тополивници у погледу стручних радника. Како овај покушај успостављања аустријског конзулата у Србији није прихваћен од стране Србије, читава је ова акција остала неостварена.⁵⁸⁾

Да ли је неко од руских стручњака својим саветима учествовао при отварању рудника није нам познато. У вези са неколико поновљених захтева за помоћ у стручним радницима, Руси су у 1809. години упутили своје раднике, ливце. Они су руководили радовима у београдској ливници још и у 1811. години.⁵⁹⁾ Током 1811. године захваљујући извештају руског барона Дибича, официра, упућено је познавање рудног блага Србије. Уз остале податке о опису Србије, навео је много података о разним рудима, од којих неке у оно доба нису биле још ни откривене на територији Србије. По њему у Србији има: бакра, олова, шалитре, бисмута, сребра, злата, мермера, алабастера, кречњака, гранита, а уз све то и обиље нафте. Уз овај извештај на немачком језику, — нема ближих података како је сазнао све што наводи, што би умногоме утицало на оцену веродостојности.⁶⁰⁾

54) Гавриловић М., Исписи из Париских архива, Београд, 1904, 466.

55) Исто., 491, Раде Вучинић министру Шампању, Беч 19. X 1809.

56) Исто., 502.

57) Ивић, н. д., VI, 196, Земун, 26. V 1809., и 66, 9. II 1809.

58) Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Staatskanzlei, Serbien, F 1, Conv. „C". 1804—1829. Karton 1: „Die Serbien haben seit einiger Zeit eine Kanonengießerey in Belgrad errichtet, auch den Bergbau im Lande zu betreiben angefangen, und zu diesem Ende durch grosse Anerbiethungen diesseitiger Küstler und Gewerbeleute an sich zu ziehen gesucht: Es wäre daher erwünschlich hierüber seiner Zeit einige nähere Aufschlüsse zu erhalten". Исто и Ивић, н. д., VIII, 342, Беч, септембар 1810, — сада у штампии.

59) Д. Јанковић, н. д., 342, Панчево, 15. IV 1811., Journal de l'Empire, 8. V 1811., Journal de commerce, № 128, 8. V 1811. Gazette de France, 6. V 1811.

60) Голубица с цветом књижевства србског, V, 315, и Архив Српске академије наука и умјетности, бр. 768. Међутим, В. Симић у књизи — Из скорашње прошлости рударства у Србији, 12, сматра да су ти подаци нетачни, добијени од непоузданих људи.

Ако се сви данас познати подаци из разних извора, првенствено савремених, па и каснијих добијених теренским испитивањем, сумирају, неоспоран је закључак да је рударство у Првом устанку развијано уз веома велике уложене напоре. Као стварни почетак организоване експлоатације рудника може се сматрати 1807. година, ни узимајући притом у обзир оне самоиницијативне радове становништва на добијању олова, који су настављали свој континуитет из ранијих времена. Упркос тешким условима рада, уз недостатак и алата и стручне радне снаге, било је извесног напретка. О томе говоре сви извори, наводећи већ 1808. годину као мерило успеха у томе подухвату. Тада су биле унеколико решене основне тешкоће, па је производња у неким рудницима — на Руднику, па и на Авали, већ узела један релативно нормалан ток. Остаје недовољно јасно које су количине тада произведене, што је од великог утицаја при оцењивању степена успеха. Тврђење о томе да је производња надмашивала потребе, свакако су претерана, обзиром и на чињеницу да су устаници и касније радо прихватили помоћ Русије.

Удео рударства у устаничкој Србији треба посматрати кроз два аспекта: у којој је мери оно утицало на само снабдевање ратним потребама, уколико је била реч о бакру, олову и гвожђу. Друго, колико је рударство поред тога утицало на поправљање опште материјалне ситуације устаничке државе, имајући у виду, како се то у неким савременим изворима каже, добијање драгоцених метала, сребра и злата.

Наводи из цитираних докумената углавном потврђују допринос у наоружању и муницији, али без ближе ознаке о некој количини. Што се другог питања тиче, оно је са становишта државних финансија било веома значајно. Још је Родофиникин указивао на потребу самосталне монете ради осамостаљења у трговини у односу на Турску, што би имало и даљих последица, по њему. Устаници су у принципу на то питање другачије гледали, одлучивши се за ковање новца, али под туђим жигом: сребрни турским, а бакарни аустријским. У то време се често користило овај начин за решавање монетарних криза и ширих размера, него што је то био случај у Србији. При свему остаје неразјашњено до краја питање: да ли су устаници тај сребрни новац — ковали од сребра добијеног из сопствених рудника, или претапањем већ раније сакованих разних предмета. По једнима главна основица за ковање новца, било је сребро добијено из српских рудника,⁶¹⁾ а ковање новца је одмах отпочело, односно 1808—9. године.⁶²⁾ По другима је ковање новца отпочело тек у 1812—13. години, и то не од домаћег сребра, већ од коњске опреме — рахтова и заплењених драгоцености и новца.⁶³⁾

Остаје да се по нашем мишљењу закључи, да је новац свакако кован, јер то и није спорно у изнетим подацима. То је био један од погодних

61) *Гавриловић Ј.*, Подаци за повестницу српску времена Карађорђева по струци финансије, II, Гласник ДСС, 3, 182 — „Сребро се употребљавало на ковање новца, ал’ под турским жигом”. О томе још и *Мишковић Ј.*, Опис рудничког округа, Гл. СУД, 34, 1872, 223 — „Код Краснојевачке реке извор је Гушаве, где су биле Карађорђеве ковнице...”; *Милићевић М.* н. д., 314, — „У руднику су биле у време Карађорђа српске ковнице...”, као и *Карић В.* Србија, 712 — „... а у изворишту Деспотовице, тополивница и ковачнице...”.

62) *Петровић М.*, н. д., I, 107: „...Кад се почело у већој количини вадити и сребро, онда је Сенат са Вождом одлучио да се кује новац са страним жигом и то сребрни са турским, а бакарни са аустријским”.

63) *Караџић Вук* у писму Јовану Гавриловићу од 12. V 1851, године каже да је тај новац ковао Карађорђе у 1812—13, али од рахтова и отетог од Турака сребра, Вукова прелиска, III, 358.

начина да се допринесе и финансијској страни устанка, и тежкоће лакше преброде. М. Петровић напомиње да је и увођење порезе било условљено овим ковањем новца, да је тиме решено, и престала свака даља молба за помоћ са стране.

Вероватно је, да ће једног дана када буду доступни истраживању сви документи о првом устанку и о овим питањима, о рударству, топионичарству и ковању новца, бити више података, који ће олакшати да се утврди стварно стање. За сада, као што је и преглед наведених података указао, одговор на ова питања креће се на граници претпоставки и чењеница.

Као допуна података савременика који нису стручно дати у погледу самих рудишта, могу послужити подаци путописаца који касније пролазе овим крајевима. Међу првима је био Ото Дубислав Пирх који је пролазећи Рудничким крајем 1829. године наишао на остатке рударских радова на пола сата растојања изнад села Мајдана. Рудник се налазио на десној ивици речне долине. Пошто се интересовао за порекло овога рудника сазнао је да је ту рађено у време Карађорђа.⁶⁴⁾ Неколико година касније познати геолог барон Хердер на своме обиласку геолошких и рудних терена Србије стигао је у Мајдан под Рудником и 1. новембра 1835. године забележио: „Ту смо, на оној падини која сачињава северну и јужну страну Краснојевачке реке наишли на један стари рудник, који је под Карађорђем, разгртањем једног поткопа, поново био отворен и једно кратко време услед недостатака стручних топионичара, без срећног исхода експлоатисан“...⁶⁵⁾ Ни раније а ни касније није указивано на моменат који је Хердер овде истакао, да је као полазна тачка у рударењу у Карађорђево време, био стари поткоп, који је остао још из средњег века. То уједно и објашњава зашто су баш на томе месту отпочели, а без претходних стручних анализа и других радова, који неопходно претходе таквоме подухвату. Ово је место по свему давало наде за позитивне резултате, јер је и касније узимано у обзир када су рађени пројекти за отварање рудника. Штавише, један од разлога који се при том приликом нарочито истиче, је „успешан рад у току првог устанка“. То је било 1884. године када је пољски рудар Јосиф Полумски кренуо да врши истраживања по Србији.⁶⁶⁾

Тридесет година касније, ова су места обилазили рударски инжењери Љубомир Клерић и Феликс Хофман и у своме извештају о рударском и геолошком саставу планине Стурца и старих мајдана на Руднику, говорећи о месту званом „Језеро“, поменули су да је ту један поткоп отпочео да се ради почетком XIX века.⁶⁷⁾ Они су при том указали и да се код Краснојевачке реке у месту званом „Бездан“ вадио бакар, односно бакарне руде, од којих је касније, по предању Карађорђе ковао новац.⁶⁸⁾

64) Пирх Ото Дубислав, Путовање по Србији у години 1829., Београд, 1899, 158.

65) Herder A. S. W., Bergmännische Reise in Serbien, Pesth, 1846, 130.

66) Државни архив Србије, Совјет, 1844, бр. 224: У вези са предлогом рудара Полумског из Горње Мађарске, да се испитају рудишта у Србији пре но што се приступи већим инвестицијама и експлоатацији, а у обзир долази и Рудник, где Министарство финансије у акту Совјету у образложењу помиње и успешан рад у рударству у време Карађорђево.

67) Клерић Љ. и Хофман Ф., Привремено извешће у рударско-геолошком погледу планине Штурца и старих мајдана на Руднику Министру финансија 1875, Београд, 1875, 11.

68) Клерић и Хофман, н. д., 16.

При крају XIX века је на истом месту, настављајући традицију вековима стару, основано рударско предузеће.⁶⁹⁾ Каниц је тада запазио како су при изградњи рудничке железнице, односно колосека, за прагове користили грађу из ранијих откопа, која се састојала из храстових греда. Али је овом приликом окно „Бездан“ о коме је толико било речи на почетку XIX века, и које је достигло свој максимум коришћења у 1810. години, остало у стању у које су га Турци после пропасти Србије довели. Они су и то окно, као и све остало из претходног периода рударске делатности у устаничкој Србији, једноставно затрпали.

Даница МИЛИЋ

69) Kanitz, н. д., 444-5. То је предузеће финансирао Ђ. Вајферт, а подизао га инж. Миша Михајловић.